

- ⁴³ Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 4. – С. 439-441.
- ⁴⁴ Там само. – С. 441.
- ⁴⁵ Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. 14. – № 1/2. – P. 218-235.
- ⁴⁶ Там само. – С. 218.
- ⁴⁷ Там само. – С. 224.
- ⁴⁸ Там само. – С. 234.
- ⁴⁹ Жуковський А. Українське академічне товариство в Парижі // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960). Записки НТШ / За ред. В. Янева. – Париж; Мюнхен, 1969. – Т. 186. – С. 116-139.
- ⁵⁰ Там само. – С. 117.
- ⁵¹ Там само. – С. 119.
- ⁵² Там само. – С. 121.
- ⁵³ Там само. – С. 122.
- ⁵⁴ Там само. – С. 123.
- ⁵⁵ Там само. – С. 124.
- ⁵⁶ Там само. – С. 125.
- ⁵⁷ Там само. – С. 126.

Людмила Крот

Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету економіки та права

Кременчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ В ОЦІНЦІ ІСТОРИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Земські установи, які були створені в середині XIX століття, відіграли помітну роль в розвитку місцевого господарства, освіти, медицини. Від самого початку їхнього існування вони викликали увагу до себе дослідників. В часи комуністичного тоталітаризму, через ідеологічну заангажованість радянські історики не мали змоги об'єктивно оцінювати діяльність земських установ. На відміну від них вчені, які перебували в країнах Західної Європи і Америки, були вільні в своїх судженнях та оцінках, але їм бракувало архівних джерел. Треба відразу зазначити, що земська тематика не належала до пріоритетних в історіографії української діаспори. Нею займалися переважно колишні земські діячі та службовці.

Серед них слід відзначити О. Моргуна, якого Н. Полонська-Василенко назвала “одним з найкращих знавців земства в Україні”¹. Він тринадцять років працював у земстві, спочатку як гласний та член повітової управи Миргородського земства, а перед початком революції як член

губернської управи². О. Моргун брав активну участь у налагодженні кооперативного руху на Полтавщині. Йому належить праця “Земство на Україні”, опублікована в часописі “Українська дійсність” в 1945 році, що виходив в Берліні, а також стаття “Українські діячі в земствах”. В ній автор визначає земство як “одне з найвидатніших явищ у суспільному, економічному й культурному житті України кінця XIX і початку XX століття”³. Він категорично не погоджується з укоріненим серед українців в еміграції стереотипом, що “земство – панська установа, в земстві сидять дворяни-землевласники і розмовляють по-російському”⁴. За допомогою численних прикладів автор руйнує це хибне бачення ролі земських установ. Він називає цілу плеяду земських діячів, які знаходились в опозиції до царизму і як могли відстоювали українські національні інтереси. Серед них “О. Тищинський, голова Чернігівської земської управи, організатор дешевого кредиту для селян, член Чернігівської української громади...; О. Шликевич, голова Козелецької земської управи, член української громади в Петербурзі, відомий економіст-статистик... та інші”⁵.

Торкаючись економічної діяльності земств, О. Моргун відзначає заслуги Б. Вульфєрта, голови Миргородської земської управи з 1907 по 1913 роки. “За часи його головування, – пише він, – в галузі земського господарства зроблено більше цілого попереднього 25 річчя. Особливо великі заслуги його в справах організації земської агрономії, піднесенні тваринництва, розвитку народної просвіти і здоров’я, дякуючи чому Миргородський повіт висунуто на одне з перших місць земської України”⁶. Подаючи загальну оцінку земств Полтавської і Чернігівської губерній, О.Моргун наголошує, що вони “придбали сталий характер народних установ, діючих переважно на користь селян”⁷. І далі: “Земство притягало кращі сили, які, не зважаючи на принципові розходження... не ворогували, не вели лютої боротьби між собою, а дружньо співпрацювали на благо народу. В земствах розгорнулась велика творча робота для піднесення культури і добробуту України. Очолювали земства, керували земською роботою представники українського шляхетства. Можна сказати, це була його лебедина пісня”⁸. Як бачимо, автор цілком поділяє точку зору про безкласовість земств, до того ж він наголошує, що в них працювала значна кількість людей, для яких не були чужі інтереси українського народу.

Проте, в монографічному дослідженні “Нарис історії промислової кооперації” О. Моргун більш стримано оцінює роль та діяльність земських установ в Україні, торкаючись їхньої діяльності в галузі кооперації, він зауважує: “Земські заходи були різносторонні, безперечно корисні і цінні, та все ж таки охоплено було лише частину і при тому невелику частину, такого великого і складного народно-господарського комплексу як кустарна промисловість”⁹. Засновані земствами професійні школи та майстерні, на його думку, були лише “оазами” і нездатні були вирішально вплинути на економічну ситуацію навіть в Полтавській

губернії, де цій справі надавалось великого значення. Головними причинами, які стояли на перешкоді діяльності органів місцевого самоврядування О. Моргун вважав “роз’єднання і ворожнечу... Отже, уряд з недовірям ставився до земства, обмежував його компетенцію, перешкоджав його роботі; земство перебувало в стані хронічної опозиції до уряду”¹⁰.

В середині земств, також мало місце протистояння: “земські службовці вороже ставилися до виборних земських гласних, як до панів землевласників; старанно прищеплене почуття протилежності класових інтересів викликало соціальну задрість, відносини земських управ і земських службовців здебільшого були відносинами, що властиві були господарям і наймитам”¹¹. Попри критику, О. Моргун віддає належну заслугу земствам в галузі кооперації. Він наводить чисельні приклади їхнього сприяння розвитку кредитних установ, сільськогосподарських товариств, прокатних станцій.

Заслуговує на увагу праця історика української діаспори М. Лазорського “В титанічній боротьбі”, яку було вміщено в збірці історичних нарисів українських письменників “Світотіні”. В ній він подає таку характеристику діяльності земств: “То були відомі органи самоврядування з широкими повноваженнями на селах... мали виборчу систему і в їх розпорядні органи часом приходили особи за маєтковим цензом переважно дрібні поміщики. Але все це не шкодило справі, оскільки в земствах була сама інтелектуальна наша сила – агрономи, вчителі... земські діячі творили велику роботу, їх сміливо можна назвати будителями національного руху, що спільними силами піднесли в Україні хліборобство, торгівлю, медичну опіку та санітарію”¹².

Автор торкається діяльності видатних земців, серед яких називає Ф. Лизогуба, П. Капніста, С. Величка та “тисячі інших невсипущих культурників, тих, що дбали про добробут свого народу”¹³.

Позитивно оцінює діяльність земств в справі налагодження кооперативних організацій дослідник Ілля Витанович, автор ґрунтовної праці “Історія українського кооперативного руху”. Він зокрема констатує: “...сільськогосподарська кооперація до першої світової війни була майже виключно справою земств”¹⁴. Розвиваючи свою думку далі, автор відзначає, що “земства давали матеріальну допомогу усім сільським кооперативам не лише кредитом, але й постачанням предметів, потрібних у сільському господарстві через організовані при земських касах склади”¹⁵. Особливо вчений наголошує на тому, що в земських організаціях виховувалась нова особлива категорія фахової інтелігенції, яку набирали з місцевих освічених людей, куди йшли національно-свідомі молоді інтелігентні сили по закінченні університетського навчання. “На службі в земствах вони мали трохи більше змоги ...прикласти своє знання для потреб і добра рідного народу”¹⁶. Отже, автор, досліджуючи розвиток українського кооперативного руху, відзначає неабиякі заслуги земських установ в організації та діяльності цієї бла-

городної справи.

В узагальнюючих працях з історії України, які виходили в діаспорі, також діяльність земств оцінювалась переважно позитивно. Н. Полонська-Василенко наголошувала, що “вони сприяли поглибленню українознавчої праці, організовуючи статистичні обслідування економічні, геологічні та інші дослідження, в яких брали участь видатні фахівці..., допомагали ширити національну свідомість, влаштування курсів українознавства, боротьбою за українську школу, популяризацією українського народного мистецтва”¹⁷. В іншій своїй праці дослідниця наголошує, що “земську роботу, головним чином вели середні землевласники-дворяни, серед яких наприкінці XIX ст. було багато революційно настроєних свідомих українців”¹⁸. Вона також підкреслює, що найбільші податки на земства платили великі землевласники, бо податки, як згадано вище, йшли з десятини, але користь від земських установ мали переважно селяни та дрібні землевласники.

В кінці 40-х років XX ст. в Нью-Йорку побачила світ праця І. Холмського (Крип’якевича) “Історія України”, в якій автор наголошував, що “земства спричинилися до поліпшення гігієнічних умов, підняли сільське господарство, дбали про устаткування доріг..., але особливе значення мав сам факт, що громадянство було залучене до державної праці, займалося різними актуальними проблемами і мало деякий вплив на їх вирішення”¹⁹.

Аналізуючи погляди українських вчених за межами СРСР, слід наголосити, що вони в цілому позитивно оцінювали роль земств в Україні. Суттєвим їхнім внеском в дослідження цих органів місцевого самоврядування стало акцентування уваги на національних моментах. Вони, зокрема, відзначали, що Полтавське і Чернігівське губернські земства мали в своєму складі чималу кількість людей, які готові були відстоювати українські національні інтереси. Одночасно земські установи слугували своєрідною школою для підготовки фахових патріотично налаштованих спеціалістів.

Примітки:

¹ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 р. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1993. – С. 313.

² Моргун О. Нарис історії промислової кооперації. – Мюнхен: Український вільний університет, 1966. – С. 5.

³ Моргун О. Українські діячі в земствах // Український історик. – 1969. – № 3-4. – С. 56.

⁴ Там само. – С. 56.

⁵ Там само. – С. 59.

⁶ Там само. – С. 61-62.

⁷ Там само. – С. 62.

⁸ Там само. – С. 64.

⁹ Моргун О. Нарис історії промислової кооперації. – Мюнхен: Український вільний університет, 1966. – С. 74.